

”נמצא הגנב... למי משלם?”

בירור דין פיקדון שנמצא קיים לאחר תשלום השומר

הדין על בסיס המשנה

המשנה הראשונה בפרק 'המפקיד' דנה במציאות שבה היתה תביעה כלפי השומר להשיב את הפיקדון או להישבע, ומיצו איתו את הדין. לאחר מכן נמצא הפיקדון/הגנב ומתעוררת שאלה למי שייך הפיקדון/תשלומיו. אם השומר נפטר מלשלם לאחר שתבע המפקיד 'היכן פיקדוני', ונמצא הפיקדון, פשוט שהפיקדון הולך לבעלים.¹

אך אם המפקיד תבע 'היכן פיקדוני' והשומר אמר שאינו לפנינו ושילם (בין אם היה יכול לפטור עצמו ובין אם לא), ונמצא הפיקדון, יש לדון מי יקבל את הפיקדון. דוגמא, ראובן הפקיד אצל שמעון את פרתו, לאחר זמן בא ראובן ותבע היכן פרתני ואמר שמעון שנגנבה ובאו עדים שלא נעל בפניה כראוי ולכן נגנבה. שמעון שילם כדינו ואח"כ נמצא הגנב. בעצם צריך לשאול איך להתייחס לתשלום של שמעון, הרי כשהדיינים מחייבים את שמעון לשלם הם יודעים שיכול להיות שימצא הפיקדון? אפשר לומר שמלכתחילה כשמחייבים את שמעון לשלם זה על דעת שלא ימצא הפיקדון, אך אם ימצא הפיקדון יחזור התשלום לשמעון. לפי"ז כשנמצא הפיקדון ודאי שהוא חוזר לבעלים, והבעלים מחזירים את התשלום לשומר.

הדין על בסיס מעשה רב נחמן עם ה'כיפי'

אפשרות זו מסתדרת מצוין עם הפסק של רב נחמן להלן בדף לה עמוד א:

”ההוא גברא דאפקיד כיפי גבי חבריה, א”ל הב לי כיפאי, א”ל לא ידענא היכא אותבינהו, אתא לקמיה דרב נחמן אמר ליה כל לא ידענא פשיעותא היא. לא שילם אזל רב נחמן אגביה לאפדניה מיניה. לסוף אישתכח כיפי ואייקור אמר רב נחמן הדרי כיפי למרייהו והדרא אפדנא למרה.”

עם זאת, יש לעיין בדברי הגמ' על מעשה זה:

”למימרא דסבר רב נחמן דשומא הדר, שאני התם דשומא בטעות הוה דקא הוה כיפי מעיקרא.”

לכאורה, מה שהדרא אפדנא למרה זה בגלל שמתברר שהגביה היתה מיותרת מלכתחילה, ואם כן, מדוע בהו"א הגמ' תולה את דין הדרא אפדנא למרה בדין 'שומא הדרא'? ניתן להסביר שאכן זו דחיית הגמ' "שאני התם דשומא בטעות הוה", כלומר כל הגביה היתה על דעת זה שהכיפי לא יחזרו לבעליהם, אך הנה הם

¹ הערת עורך: בהמשך לדברים, יש לציין שהדבר כל כך פשוט עד שכאשר שאלו בירושלמי מדוע לא ילך הכפל גם לשומר שנפטר מלשלם, השיבו בדרשת רבי נסא: 'למקום שהקרן מהלך, לשם הכפל מהלך'. כלומר, לא ניתן להעלות על הדעת שבמקרה כזה לא ילך גוף הפיקדון לבעליו.

חוזרים לבעליהם. לפי אפשרות זו, הוא הדין אם היו הכיפי נגנבים, כיון שהדרי כיפי למרייהו, תהדר האפדנא למרה, ואע"פ ששומא לא הדרא, כי מתברר שהגביה היתה מיותרת.

גירסת הריטב"א ושיטתו

הסבר זה מסתדר עם גירסת הריטב"א, שאינו גורס בדחיית הגמרא "דקא הו כפי מעיקרא", ולכן מפרש שהדחייה היא שפשוט כיון שהכיפי שייכים לבעלים וחוזרים אליו הדרא אפדנא למרה "שהרי החזיר לו פיקדונו".² אולם, ראשונים אחרים לא הלכו בדרך זו, כיון שמשמע להם ששומא בטעות 'דקא הוה כיפי מעיקרא' זה הסבר נקודתי, שמתייחס למקרה שהפיקדון היה בר השגה גם בשעת הגביה, והיתה טעות בהבנת המציאות. לכאורה, יוצא משיטתם שעיקר הדין הוא שהפיקדון הולך לשומר והתשלום נשאר אצל המפקיד.

אולם, ניתן להסביר, שהגמ' לא התכוונה שאם שומא לא הדר, המפקיד יקבל את האפדנא והשומר את הכיפי, אלא ברור לה שהמפקיד מקבל את הכיפי חזרה כאשר מתברר שהגביה היתה מיותרת וצריך להחזיר לשומר את מה ששילם, אלא שעל אופן ההחזרה מתווכחים שני הצדדים. המפקיד טוען: זכיתי באפדנא ואיני מוכר אותה, אלא אשלם לך כסף על מה ששילמת. והשומר טוען: כל מה שקיבלת את האפדנא זה בגלל שהיית חסר. עכשיו הושלם חסרונוך וא"כ האפדנא תחזור אלי. וזה בדיוק הדיון האם שומא הדר או לא.

דברי הרמב"ן בסוגיא

אכן, כך כותב הרמב"ן וז"ל:

"כיון דאמרין דלא מקני ליה רווחא משום דאטרחיה בב"ד, ועל כרחך כיפי הדרי, אי נמי רווחא דאייקור, דהא לא מקני ליה מידי מדנפשיה, ניחא ליה לנפקד דתהדר ליה אפדניה, ואי לא בעי - להדריה לפיקדון ויהיב ליה היאך דמי אפדניה כדשמו ליה מעיקרא."

אלא שלפי מה שכתבנו למעלה, ברור שהכיפי עצמם צריכים להגיע למפקיד, והשומר לא יכול לעכבם אצלו ולשלם למפקיד רק רווחא דאייקור, וא"כ מה זה

² בתחילה מביא הריטב"א שיטה אחרת "ויש מקשים וכו' ומתראי וכו'". שיטה זו סוברת שהשומר זוכה בפיקדון בע"כ של מפקיד, אלא שאם רוצה בחזרה את מה שגבו ממנו, נוטלו מדין שומא הדר ואת הפיקדון נותן לבעלים. וכן אם השומא היתה בטעות חוזרת השומא לשומר והפיקדון הולך לבעלים. א"כ כשהשומר משלם מעות ואח"כ נמצא הפיקדון - זוכה השומר בפיקדון, כשיטת הרשב"א המובאת בהמשך. אח"כ כותב הריטב"א "עוד הקשו וכו' ורבינו ז"ל תירץ וכו' ע"ש. נראה שהריטב"א לא דוחה את מה שהביא בתחילה ומסביר כך: בהו"א חשבה הגמ' שרב נחמן סובר שגם באטרחיה לב"ד מקנה המפקיד לשומר את הפיקדון בגניבה סמוך לגניבה, ובאבידה בשעת התשלומין, וכיון שזכה השומר בכיפי, זכה המפקיד באפדנא. והסיבה לומר הדרי כיפי למרייהו והדרא אפדנא למרה זה בגלל שומא הדרא, וקיים ליה לר"נ דניחא ליה לשומר בכך, ואכן אילו רצה השומר ישארו הכיפי אצלו (לבד מהיוקר), והאפדנא תישאר אצל המפקיד. לבסוף דוחה הגמ' ומסבירה שר"נ הדרי כיפי למרייהו והדרא אפדנא למרה כיון שהכיפי שייכים למפקיד, והרי החזיר לו פקדונו.

מה שכתב הרמב"ן "אי נמי רווחא דאייקור"? אולי כוונתו שאם המפקיד רוצה או מסכים שהכיפי ישארו אצל השומר, אכן כך יהיה וישלם השומר רווחא דאייקור.

לפני שהרמב"ן הסביר מה שהסביר הוא הביא שיטה אחרת:

"איכא דקשיא ליה: אפי' אם תמצוי לומר שומא הדרא, על כרחו מי הדרא?

הא משום יפוי כוחו של לווה הוא, ובזה הורע כוחו של נפקד, דאיהו בעי

דלא ליהדר אפדנא ולהוו כיפי דיליה דהא אייקור."

קושיא זו בנויה על הנחת יסוד שאם האפדנא תישאר אצל המפקיד, הכיפי ישארו אצל השומר כולל היוקר, וקשה, למה שהשומר יזכה בכיפי? הרי כבר אמרו בגמ' קודם לכן שכיון דאטרחיה לב"ד לא זוכה ביוקר. אכן, זו קושיא הרמב"ן שמחמתה הוא דוחה שיטה זו. לאחר שהביא הרמב"ן את תירוץ הקושיא הנ"ל בשם "איכא דמתרץ", כתב:

"וחבטי בעלמא מחבטי עלה, דהא כיון דאמרין דלא מקני ליה רווחא משום

דאטרחיה בב"ד, ועל כרחך כיפי הדרי, אי נמי רווחא דאייקור, דהא לא מקני

ליה מידי מדנפשיה, ניחא ליה לנפקד דתהדר ליה אפדניה, ואי לא בעי

להדריה לפיקדון ויהיב ליה היאך דמי אפדניה כדשמו ליה מעיקרא".

דברי הרשב"א לעומת הריטב"א

בחידושי הרשב"א לא דחה את השיטה הנ"ל כפי שדחה הרמב"ן, אלא הביאה בתחילה ואח"כ הביא את הסבר הרמב"ן. יתר על כן, גם בניסוח הרשב"א את שיטת הרמב"ן משמע שאם השומר רוצה שהאפדנא תישאר אצל המפקיד והכיפי יהיו שלו, נותן את היוקר למפקיד וזוכה בכיפי בע"כ של מפקיד. לכאורה, עולה משיטת הרשב"א שבמקרה שהשומר שילם מעות ונמצא הפיקדון - זוכה השומר בפיקדון, ומה שאמר רב נחמן הדרי כיפי למרייהו, להו"א זה דווקא אם השומר רוצה את האפדנא במקום הכיפי (ומדין שומא הדרא), ולמסקנה זה דווקא בגלל שהיתה כאן טעות (ולכאורה גם בע"כ של שומר). לעומת זאת, בשיטת הרמב"ן אפשר להסביר שאם שילם השומר מעות ונמצא הפיקדון, חוזר הפיקדון למפקיד והתשלום חוזר לשומר.

א"כ, עולה שלריטב"א שומר ששילם ונמצא הפיקדון, חוזר הפיקדון למפקיד ויחזור התשלום לשומר, לרשב"א זוכה השומר בפיקדון, ואת הרמב"ן נראה להסביר כריטב"א.

יש לציין שלשיטת הרמב"ם בהלכות שאלה ופקדון (ח, א) הדבר מוכרח שסובר כריטב"א, שכן הוא כתב שאפילו כאשר השומר זוכה בכפל של הפיקדון, אם הפיקדון נמצא קיים ברשות הגנב, השומר אינו קונה את הפיקדון עצמו, כיון שכשם שהגמרא אמרה שהבעלים אינו מקנה לו שבח הבא מגוף הפיקדון, כך הוא אינו מקנה לו את גוף הפיקדון עצמו.

לעומת זאת, מפירוש ר"ח עולה לכאורה שאם השומר שילם זוכה בפיקדון כולל היוקר! אא"כ התשלום היה בטעות (כגון שלא אבד הפיקדון, אלא היה בביתו של שומר).

נמצא הגנב משלם תשלומי כפל... למי משלם

דין קניין הכפל - תמריץ או זכות קניינית

כאמור, המשנה כלל לא דנה בנידון הנ"ל - מי מקבל את הפיקדון עצמו לאחר שנמצא, הנידון במשנה הוא מי זוכה בכפל, שהוא השבח שמגיע עם הפיקדון. הדין בזה הוא שאמנם מי שצריך לזכות בכפל הוא המפקיד, כיון שהפיקדון שלו בשעה שהגנב גנב,³ אעפ"כ כאשר השומר לקח אחריות ושילם או אמר שהוא משלם זוכה בכפל. לקיחת האחריות אינה הסיבה הישירה לזכיית השומר בכפל, שהרי אע"פ שיש בכך הגיון מוסרי שכיון שנטל על כתפיו את ההפסד יזכה ברווחים, אין פעולה קניינית שמעבירה לרשותו את הפיקדון. אלא שאמדו חכמים דעתו של בעלים, שבשעה שמפקיד את הפיקדון ביד השומר כוונתו שאם הפיקדון יגנב והשומר יקח אחריות וישלם או יאמר שהוא משלם, יזכה בפיקדון.⁴

יש מקום להבין ברש"י ד"ה "נעשה כאומר לו", שהבעלים מקנה את הפיקדון לשומר ע"מ לגרום לשומר לרצות לשלם ולא לפטור עצמו בשבועה. אך קשה לי ע"ז - כיון שהבעלים לא אומר ע"ז דבר לשומר, איך הוא רוצה לדרבן את השומר לשלם? מה הערך בהקנת הכפל אם הבעלים לא מגלה לשומר? ניתן לענות על קושי זה ולומר שברור למפקיד ולשומר שזו כוונת ההפקדה, ולכן הבעלים לא רואה צורך לומר. אך קשה ע"ז מכמה מקומות בסוגיא, כדלהלן.

בתחילת הסוגיא הגמ' עושה צריכותא בין בהמה לכלים ואומרת שאף אם היה כתוב במשנה שבבהמה מקנה את הכפל הו"א שזה דווקא בבהמה שנפיש טירחה לעיולה ולאפוקה, ואם הקנת הכפל היא בשביל לדרבן את השומר לשלם - מה זה משנה?

כמו כן, בדעת רב זביד ששואל קונה את הכפל בתשלום ולא בדיבור, כתב רש"י "לא מקני ליה הבעלים כפל שאין זו שום טובה וכו'" מוכח שהסיבה להקנת הכפל היא טובה שעושה השומר.

לאור זאת, אולי יותר נכון לומר שרש"י מודה שהקנת הכפל נובעת מהגיון מוסרי, ומ"ש שיהא בטוח בקרן, זו הסיבה שהבעלים חושבים על ההקנאה כבר משעת המסירה.

יש לשים לב שבשביל לזכות בכפל לא די בכך שהשומר יקח אחריות, אלא צריך שעקב כך הבעלים ירצו להקנות לו. ולא די בזה, אלא צריך שהבעלים יקנו לו את הפיקדון באופן שמועיל מבחינה קניינית. ייתכן שיהיה דין דומה, שבו אע"פ שיש יושר מוסרי שפלוני יקבל זכות מסוימת, הוא לא יקבל אותה, כיון שלא הוכשרו הסיבות לכך שיהיה זכאי בה מן הדין.

³ לא מבעיא לשיטת הריטב"א הנ"ל שבין הפיקדון עצמו ובין השבח שעמו הולכים למפקיד, אלא אף לרשב"א שהשומר מקבל את הפיקדון כיון ששילם אעפ"כ אינו זוכה בריוח שיתר על הסכום ששילם עליו, ואף לר"ח שהשומר ששילם זוכה ביוקר אך רק ביוקר אך בכפל שהולך לפי שעת הגניבה לא יזכה השומר.

⁴ לכאורה לפי"ז במקרה שהשומר שילם ונמצא הגנב אם הפיקדון בעין יכול השומר לעכב לעצמו את גוף הפיקדון ואינו יכול לדרוש מהבעלים לקחת את הפיקדון ולתת לו תמורתו, ואם השומר אמר הריני משלם ג"כ יוכל לשלם ולעכב לעצמו את גוף הפיקדון ואף לריטב"א הנ"ל, אך אולי במקרה זה יוכל לתת את הפיקדון עצמו במקום לשלם.

ל"ק דרבא, כיון שהשומר לקח אחריות, מתברר שהפיקדון היה שלו משעת ההפקדה, וממילא זוכה השומר בכפל. ל"ב דרבא, כשהשומר לקח אחריות מתברר שהפיקדון היה שלו משעה סמוך לגניבה ע"י קנין חצר, ואם הפיקדון לא היה בחצרו אלא "קיימא באגם" - לא זכה בפיקדון. זו דוגמה טובה לנ"ל, שלכאורה מגיע לשומר לזכות בכפל, אלא שלא הוכשרו הסיבות לכך. ניתן לומר שהמחלוקת בין הלישנות היא באומדן דעת האדם - מה עומד בעומק דעתו של המפקיד, וניתן גם לומר שהמחלוקת היא בגדר תקנת חכמים - באיזו דרך קבעו חכמים שהפיקדון יעבור לשומר, ואומדים שדעתו של המפקיד היא שהוא רוצה להקנות את הכפל לשומר בכל דרך שבה יאמרו חכמים שהשומר יקנה.